

Development of Husserl's Thought about Time and Emergence of First Signs of Passing through Metaphysics of Presence

Mohsen Japani^{✉1} | Masoud Seif² | Mohamad-Hassan Heidari³ | Mohammad Raayat-Jahromi⁴

1. Corresponding Author, Ph.D. Candidate, Department of Philosophy, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: mohsenjapani@edu.ikiu.ac.ir
2. Associate Professor, Department of Philosophy, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: seif@hum.ikiu.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Philosophy, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: m_heidari@ikiu.ac.ir
4. Associate Professor, Department of Philosophy, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: raayatjahromi@hum.ikiu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 19 October 2024

Received in revised form 30 October 2024

Accepted 27 November 2024

Published online 21 March 2025

Keywords:

Time, Metaphysics of Presence, Retention, Protection, Absolute Consciousness

ABSTRACT

Brentano attempts to resolve the problems of perception of temporal things by postulating the "original association, but Husserl considers Brentano's thoughts inadequate and, with constant effort, tries to answer the problems of time in different stages of his thought. Before anything, he transforms the problem of time into the problem of time-consciousness, then tries to discover the deeper levels of time along with the development of his thought. First, he investigates our consciousness of temporal objects, then studies the temporal consciousness of this consciousness, and finally investigates the absolute stream of consciousness. Although he had not taken this path consciously, the process of Husserl's thought about time moved toward the direction that challenges the dominance of the actual present now in the consciousness of time. Postulating concepts like "primary memory" and "primary expectation" and later "retention" and "protection," Husserl gets away from the centrality of "presence" and "now," which are the basic elements of the metaphysics of presence. Despite taking a significant step towards passing through the metaphysics of presence, Husserl did not take the last step, namely bypassing absolutely present consciousness.

Cite this article: Japani, M.; Seif, M.; Heidari, M. H. & Raayat-Jahromi, M. (2025). Development of Husserl's Thought about Time and Emergence of First Signs of Passing through Metaphysics of Presence. *Journal of Philosophical Investigations*, 19 (50), 79-98. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2024.64037.3897>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz

Extended Abstract

In modern philosophy, particularly during its midpoint, metaphysics faced significant criticism, leading some philosophers to call for attempts to overcome metaphysics. However, these efforts largely fell short, as without fundamentally challenging its foundations, they sought to navigate beyond metaphysics while remaining within its framework. In contrast, the concept of time became increasingly important in contemporary philosophy, establishing a base for a deeper understanding of metaphysical foundations and ultimately passing through it.

The initial indications of moving beyond the metaphysics of presence are evident in Edmund Husserl's thoughts on time between 1905 and 1918. His journey begins with a critique of Franz Brentano's approach to time. Brentano introduced the notion of "primary association" to solve time problems—specifically, how to perceive and organize moments beyond the present in a coherent sequence. Husserl, however, challenges Brentano's theory, arguing that Brentano conflates the perception of time with its imagination and misidentifies the temporal determinations as lying within the content rather than the act of consciousness itself.

By confining his inquiry to the internal consciousness of time, Husserl endeavors to elucidate how we come to perceive a temporal object—that is, its sequence. Through the introduction of the concepts of primary memory and primary expectation, he illustrates how we can extend our consciousness beyond the now present within the realm of perception. Subsequently, through the act of consciousness, we attribute temporal determinations of the past, present, and future to perceived elements, arranging them chronologically. In this way, we achieve consciousness of a temporal object.

To articulate the constitution of this consciousness, Husserl employs the schema of apprehension-content of apprehension, asserting that the content of consciousness itself remains neutral regarding time and lacks temporal determination. It is the apprehension as the act of consciousness that engenders this temporal determination. Husserl then progresses to a more profound inquiry, recognizing that perception, like the objects it perceives, is not confined to a point but possesses temporal continuity. He examines how the perception itself is constituted temporally. Husserl demonstrates that the act of consciousness is also temporal.

In this exploration, Husserl aspires to demonstrate that the awareness of the act of consciousness itself is constituted by an absolute consciousness. Then an absolute dimension appears in his thought. Yet, shortly thereafter, he critiques his own views on time. He posits that if temporal determinations are linked solely to the acts of consciousness rather than the content itself, one could argue that consciousness is arbitrarily attributing these determinations to the contents. Additionally, he confronts the problem of infinite regression: being aware of our consciousness concerning objects necessitates the assumption of a higher-level consciousness, which in turn would require another consciousness, and so forth indefinitely.

In response to these critiques, Husserl moves beyond schematic interpretations and yet introduces a new terminology. He asserts that each phase of consciousness comprises retention, primary impression, and protection, which through intends and experiences the past, present, and future moments of the immanent object. In this revised understanding, Husserl contends that there is solely

a singular consciousness that not only constitutes the immanent objects but also itself, thus eliminating the need for an additional consciousness for its constitution. Consequently, within each phase of consciousness, we encounter an original impression that, along with retention and protention—which anticipate the object's next moment—collectively constitute an immanent temporal object. However, Husserl identifies a dual function in retention, which serves to preserve not only the past moments of an object but also the past phases of consciousness itself. Then this double intentionality constitutes the flow of consciousness without necessitating a higher consciousness to experience it. He refers to this dual intentionality of retention as vertical and horizontal retention.

However, this perspective is not without its shortcomings. While Husserl discusses horizontal retention as a component that intends previous phases of consciousness and constitutes it, he neglects to account for the current moment of consciousness, that is, it remains in a blind spot. Additionally, the division of consciousness into three parts complicates the justification of its unity. In his Bernau manuscripts, Husserl seeks to solve these problems by emphasizing the role of protection and elucidating the dynamic relationships among the three moments of consciousness. He introduces the concepts of vertical and horizontal protection and demonstrates that both retention and protection work together to constitute the consciousness of immanent objects and the overall flow of consciousness. Furthermore, he redefines the original impression, replacing it with the term "primary presentation," which posits that the present moment is essentially the fulfillment of a prediction, thereby challenging the primacy of the present. This shift marks the initial signs of moving beyond the metaphysics of presence. In summary, Husserl throws doubt upon the dominance of the present moment in his exploration of time-consciousness, ultimately prioritizing protection over primary presentation. This shift lays the groundwork for passing through the metaphysics of presence; however, just at the final juncture, his analyses culminate in a conception of consciousness that is absolutely present. Despite his efforts to pave the way for moving beyond the metaphysics of presence, he ultimately could not escape its confines.

سیر تطور اندیشه‌های هوسرل در باب زمان و ظهور نخستین نشانه‌های گذر از متافیزیک حضور*

محسن جاپانی^۱ | مسعود سیف^۲ | محمدحسن حیدری^۳ | محمد رعایت جهرمی^۴

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری گروه فلسفه، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران. رایانامه: mohsenjapani@edu.ikiu.ac.ir

۲. دانشیار گروه فلسفه، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران. رایانامه: seif@hum.ikiu.ac.ir

۳. دانشیار گروه فلسفه، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران. رایانامه: m_heidari@ikiu.ac.ir

۴. دانشیار گروه فلسفه، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران. رایانامه: raayatjahromi@hum.ikiu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	برنتانو در تأملات خویش تلاش کرد تا با طرح «تداعی اولیه» مسائل مربوط به ادراک اشیای زمانی را حل کند، اما هوسرل با انتقاد از برنتانو تأملات او را ناکافی دانست و در تلاشی پیگیر سعی کرد تا در دوران‌های مختلف فکری خود پاسخی برای حل مسائل مربوط به زمان ارائه کند. او ابتدا مسئله زمان را به مسئله آگاهی از زمان تبدیل کرد و با پیشرفت اندیشه‌اش کوشید تا سطوح عمیق‌تر زمان را کشف کند. وی نخست به آگاهی ما از ابژه‌های زمانی پرداخت، سپس آگاهی زمانی از این آگاهی اخیر را بررسی کرد و در نهایت به جریان مطلق آگاهی پرداخت. سیر اندیشه هوسرل در باب زمان، علی‌رغم اینکه آگاهانه چنین سیری را در پیش نگرفته بود، در جهتی بود که تفوق اکنون بالفعل حاضر در فهم زمان را به چالش کشید و با طرح مفاهیمی چون «حافظه اولیه» و «انتظار اولیه» و بعدها «بازیاری» و «پس‌یازی»، از حضورمحوری و اکنون‌محوری که اساس متافیزیک حضور است، فاصله گرفت. باین‌حال سیر او در جایی که به آگاهی مطلق رسید متوقف شد. هوسرل علی‌رغم اینکه گام بزرگی برای گذر از متافیزیک حضور برداشت، در واپسین گام، یعنی در عبور از آگاهی مطلقاً حاضر، از حرکت بازایستاد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۸	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۰۹	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۰۷	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱	
کلیدواژه‌ها: زمان، متافیزیک حضور، بازیاری، آگاهی مطلق	

استناد: جاپانی، محسن؛ سیف، مسعود؛ حیدری، محمدحسن و رعایت جهرمی، محمد. (۱۴۰۴). سیر تطور اندیشه‌های هوسرل در باب زمان و ظهور نخستین نشانه‌های گذر از متافیزیک حضور، *پژوهش‌های فلسفی*، ۱۹ (۵۰)، ۷۹-۹۸. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2024.64037.3897>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

* مستخرج از رساله دکتری محسن جاپانی با عنوان «نسبت میان پدیدار و نیستی با تأکید بر اندیشه‌های هوسرل، هایدگر و دریدا» به راهنمایی دکتر مسعود سیف، تاریخ اتمام ۱۴۰۳/۱۱/۳۰.

مقدمه

زمان در فلسفه معاصر جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است، به نحوی که بدون مواجهه با آن، بخش قابل توجهی از فلسفه معاصر قابل فهم نخواهد بود. اهمیت زمان که در تاریخ فلسفه مورد غفلت قرار گرفته بود، در فلسفه معاصر با تلاش‌های هوسرل و هایدگر آشکار و نقش تعیین‌کننده آن برای تأملات فلسفی هویدا شد. اینکه چرا زمان در فلسفه معاصر مورد توجه قرار گرفته است، می‌تواند با خواست گذر از متافیزیک که بر بخش اعظمی از این فلسفه سایه افکنده است، توضیح داده شود. عجیب نیست که یکی از معدود فلاسفه پیشامعاصری که به زمان پرداخته، کانت است، زیرا برای او نیز متافیزیک (البته نه در معنایی که خود او آن را بسط داد) از اعتبار افتاده بود. با بی‌اعتبار شدن متافیزیک، ما با دشواری در توجیه وحدت‌اشیاء و پدیده‌ها مواجه می‌شویم، زیرا عنصر وحدت‌بخش آن‌ها همواره به نحوی از انحاء از زمره امور متافیزیکی بوده است. برای مدت‌ها جوهر نقش وحدت‌بخشی به تکثر اشیاء را ایفا می‌کرد، اما با سست شدن عقیده به جوهر (به‌عنوان امری متافیزیکی)، باید نشان داده می‌شد که چه چیزی اعراض را گرد هم می‌آورد و این اجزاء متکثر را به‌عنوان شی‌ای واحد قابل‌شناسایی می‌کند. درست است که در کانت زمان نهایی‌ترین وحدت‌بخش اثرها محسوب نمی‌شود، اما صورت محضی است که یکی از تألیف‌های سه‌گانه، یعنی «تألیف ادراک در شهود» را (همراه با مکان و البته با نحوی تقدم نسبت به آن) ممکن می‌کند و از این رو نخستین شرط لازم برای وحدت‌بخشی به اثرهاست. البته در کانت سرانجام این من محض است که توجیه‌کننده وحدت خواهد بود و از این رو زمان جایگاهی را که در فلسفه معاصر دارد، پیدا نمی‌کند. در هوسرل اما زمان نقشی محوری پیدا می‌کند و در سیر اندیشه‌های او این نقش دائم برجسته‌تر می‌شود. در این نوشتار می‌کوشیم تا با بررسی اندیشه‌های هوسرل در باب زمان، مابین سال‌های ۱۹۰۵ تا ۱۹۱۸، نشان دهیم که چگونه آراء هوسرل به ما کمک می‌کند تا به نحوی از متافیزیک حضور فاصله بگیریم. اینکه آیا او سرانجام موفق به گذر از آن می‌شود یا نه، در پایان این پژوهش مشخص خواهد شد.

ما برای بررسی فهم هوسرل از زمان، از میان سه اثر او در باب زمان، نخست به جلد دهم *هوسرلیانا* تحت عنوان در باب پدیدارشناسی زمان آگاهی درونی^۱ (۱۸۹۳-۱۹۱۷) رجوع می‌کنیم و سپس به جلد سی‌وسوم *هوسرلیانا* تحت عنوان دست‌نوشته‌های برناو درباره زمان آگاهی^۲ (۱۹۱۷-۱۹۱۸) خواهیم پرداخت. با توجه به انگیزه اصلی این پژوهش، یعنی بررسی سهم هوسرل در گذر از متافیزیک حضور، نیازی به بررسی سومین اثر او، یعنی دست‌نوشته‌های C، وجود ندارد. هر دو کتاب نخست، خصوصاً دست‌نوشته‌های برناو، به‌واسطه اینکه در یک زمان مشخص و با یک طرح پیشین نگاشته نشده‌اند و حاصل تأملات هوسرل در سال‌های متمادی بوده‌اند، دارای یک چارچوب مشخص و یک ایده واحد که بر تمامی مطالب حاکم باشد، نیستند و ویژگی سیال اندیشه هوسرل را که دائم در حال جرح و تعدیل و بسط فلسفه خویش بود، عیان می‌سازند.

۱. زمان آگاهی درونی^۳

بخش اول جلد دهم *هوسرلیانا* به درسگفتاری اختصاص یافته است که هوسرل در سال ۱۹۰۵ تحت عنوان «درسگفتارهایی در باب پدیدارشناسی زمان آگاهی درونی» ایراد کرده است. توجه به‌عنوان این درسگفتار نشان می‌دهد که علاقه اصلی هوسرل بررسی آگاهی ما

^۱zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins

^۲die Bernauer Manuskripte über Zeitbewusstseins

^۳inneren Zeitbewusstseins/ internal time

از زمان درونی است و زمان آن‌گونه که معمولاً آن را می‌فهمیم، یعنی زمانی که با ساعت سنجیده می‌شود و آن را زمان ابژکتیو می‌نامیم، در درجه اول اهمیت نیست. آن‌طور که هوسرل توضیح می‌دهد، زمان آگاهی درونی زمان ابژکتیو را تقویم می‌کند و از این رو بررسی آن باید مقدم بر بررسی زمان ابژکتیو باشد. در همین درسگفتارها می‌توان نخستین نشانه‌های شکل‌گیری تقلیل استعلایی را در اندیشه هوسرل، که مهم‌ترین راهکار او برای متمایز کردن قلمرو پدیدارشناسی است، مشاهده کنیم. او به‌جای اینکه به زمان در چارچوب رویکرد طبیعی بیانیشد، با عزل نظر از زمان به‌عنوان یک ظرف واقعی که اشیاء در آن پدید می‌آیند و ناپدید می‌شوند، نگاه خود را به‌سوی خود آگاهی برمی‌گرداند و در قلمرو حلولی آگاهی پژوهش خویش در باب زمان را پیش می‌برد. بنابراین او این بحث را نه در سطح طبیعی و روانشناسانه، آن‌طور که مثلاً برنتانو طرح کرده بود، بلکه در سطحی پدیدارشناختی مطرح می‌کند. آنچه هوسرل می‌پذیرد «وجود زمان جهان، وجود یک دوام شیء‌گونه و مشابه آن نیست، بلکه زمان نمودیابنده، دوام نمودیابنده بماهو است» (هوسرل، ۱۹۶۶، ۵). هوسرل می‌گوید:

ما نیز یک زمان موجود را می‌پذیریم، اما این زمان، زمان تجربه نیست، بلکه زمان حلولی جریان آگاهی است (هوسرل، ۱۹۶۶، ۵).

دستال به‌خوبی این دغدغه هوسرل را صورت‌بندی می‌کند:

ما باید زمان «ابژکتیو» را در پرانتز بگذاریم ... تا ببینیم که چگونه زمان به‌نحو حلولی در تجربه تقویم شده است - از این رو عنوان آن درسگفتار «زمان آگاهی درونی» است (دستال، ۱۹۹۳، ۱۴۶).

بنابراین در تمام تحلیل‌های که در ادامه خواهد آمد، باید همواره این فرض را مدنظر قرار دهیم که هوسرل سعی در شناخت زمان درونی دارد و می‌کوشد تا توصیفی از خاستگاه زمان ارائه کند.

۱-۱. هوسرل و نقد آموزه برنتانو

هوسرل از خلال انتقاد از نظریه برنتانو، برخی از عناصر فهم خاص خویش از زمان را پروراند. از این نظر برنتانو سهم بسزایی در شکل‌گیری اندیشه او درباره زمان داشت و حداقل می‌توان گفت که مسائل مهم درباره زمان را پیش روی هوسرل قرار داد. برای برنتانو این سؤال مطرح بود که ما چگونه می‌توانیم درکی از توالی داشته باشیم. به‌عنوان مثال، چگونه از یک ملودی که ویژگی آن گستردگی در یک بازه زمانی و همچنین توالی است و محدود و منحصر در یک لحظه نیست، می‌توانیم آگاه شویم؟ این ملودی برخلاف پدیده‌هایی که دارای امتداد نیستند و می‌توانند دفعتاً ادراک شوند،^۴ از چندین نیت تشکیل شده است و برای ادراک آن اولاً باید از نیت که اکنون به گوش ما می‌رسد فراتر رویم و از نت‌های قبلاً نواخته‌شده که اکنون حاضر نیستند به‌نحو آگاه شویم و همچنین آن‌ها را در نظمی زمانی، به همان طریقی که به ترتیب پشت سر هم نواخته شده‌اند، مرتب کنیم. در اینجا امر مسئله‌آمیز این است که ما چگونه می‌توانیم به چیزی که گذشته است و اکنون حاضر نیست دوباره دسترسی داشته باشیم، زیرا شنیدن یک ملودی در گروی دسترسی به نت‌های اکنون غایب است. در ادراک ملودی همچنین باید تجربه‌ای از توالی نت‌ها داشته باشیم، در غیر این صورت ادراک آن ناممکن است. اگر فرض کنیم

^۱ هوسرل تقریباً مقارن با همان سالی که این درسگفتار را ارائه کرده است (یعنی ۱۹۰۵)، ایده تقلیل استعلایی را نیز مطرح می‌کند (Cf: Moran and Cohen, 2012, 273).

^۲ Bewusstseinsverlauf/ flow of consciousness

^۳ Dostal, Robert J

^۴ البته این ابژه‌ها نیز دارای امتداد زمانی هستند، اما چون زمانی بودن آن‌ها در ابتدا چندان آشکار نیست، برای توضیح مطلب مسامحتاً آن‌ها را در مقابل ابژه‌های مثل ملودی قرار داده‌ایم که امتداد داشتن جزو ویژگی‌های آشکار آن است.

یک ملودی از چهار نت a ، b ، c و d تشکیل شده است، آنگاه از نظر برنتانو چنین نخواهد بود که ما ابتدا a ، سپس b ، بعد c و در نهایت d را یکی بعد از دیگری احساس کنیم، زیرا در این صورت تنها شاهد توالی تجربه‌ها خواهیم بود، نه تجربه توالی (نک: چیشولم، ۱۹۸۱، ۴).

برنتانو برای حل این معضل به «تداعی اولیه»^۱ متوسل شد. به این معنا که ما ابتدا a را احساس می‌کنیم، سپس در لحظه بعدی b را احساس می‌کنیم، اما همزمان با احساس a ، b را به نحو آغازین تداعی می‌کنیم. در لحظه بعد نیز علاوه بر احساس c ، تداعی اولیه‌ای از b و a خواهیم داشت و همین‌طور الی آخر. به این صورت هنگامی که یک نت را احساس می‌کنیم تمام نت‌های قبلی نیز به همراه آن در دسترس ما قرار می‌گیرند؛ اما برنتانو هنوز باید توضیح دهد که چگونه میان این نت‌ها که در حال حاضر همه با هم در دسترس و حاضر هستند تقدم و تأخر ایجاد می‌شود و مثلاً از نت b به عنوان گذشته و از نت a به عنوان گذشته‌تر آگاه می‌شویم. برنتانو برای حل مسئله به تفاوت متعلق احساس و متعلق تداعی اولیه توجه می‌کند. پیش از توضیح این تفاوت باید آموزه برنتانو دربارهٔ ابژه اولیه و ابژه ثانویه را به یاد آوریم. ابژه اولیه آن چیزی است که مستقیماً توسط عمل آگاهی قصد شده است و ابژه ثانویه خود آن عمل آگاهی است که تبدیل به ابژه شده است. مثلاً در مشاهده یک گل، گل ابژه اولیه است و عمل مشاهده آن گل ابژه ثانویه است. در بحث زمان هم هنگامی که نت a را احساس می‌کنیم، خود نت a ابژه اولیه است، ولی احساسی که از a داریم خودش تبدیل به ابژه ثانویه می‌شود. در گام دوم وقتی b را احساس می‌کنیم، متعلق تداعی اولیه پیوسته شده به آن ابژه اولیه a نیست، بلکه ابژه ثانویه a ، یعنی احساس گذشته‌ای است که از a داشتیم. به این ترتیب نت قبلی واجد تعیین زمانی گذشته می‌شود. این تحلیل را می‌توان به همین صورت ادامه داد و مثلاً در هنگام احساس نت c ما از b به عنوان گذشته و از a به عنوان گذشته b آگاه می‌شویم (نک: چیشولم، ۱۹۸۱، ۹).

برنتانو با طرح تداعی اولیه، هم توانست نشان دهد که چگونه از لحظه اکنون فراتر می‌رویم و هم توانست نشان دهد که چگونه اجزاء یک شیء زمانی تعینات گذشته، گذشته‌تر و... پیدا می‌کنند. تحلیل برنتانو از ایرادهایی رنج می‌برد که خود او بعدها در صدد رفع آن‌ها برآمد، اما بر اساس نقدهایی که هوسرل به برنتانو وارد کرده است، گویا او از اندیشه‌های بعدی برنتانو مطلع نبوده است و چون ما در اینجا می‌خواهیم ببینیم که چگونه هوسرل در ضمن نقد برنتانو آرای خاص خویش را دربارهٔ زمان پرورانده است، اندیشه‌های متأخر برنتانو را بررسی نمی‌کنیم (برای پیگیری این اندیشه‌ها بنگرید به چیشولم، ۱۹۸۱، ۹-۱۰).

مهمترین نقد هوسرل به برنتانو مربوط به خاستگاه زمان است. از نظر او برنتانو خاستگاه زمان را در تخیل قرار داده است، زیرا هر تصور جدیدی محتوای تصور قبلی را با اضافه کردن یک تعیین زمانی به آن بازسازی می‌کند. این بازسازی کار تخیل است.

اینجا تنها موردی است که تخیل درحقیقت دقیقه جدید تصور، یعنی دقیقه زمان، را ایجاد می‌کند. بنابراین ما

خاستگاه تصور زمان را در حیطه تخیل یافتیم (هوسرل، ۱۹۶۶، ۱۱).

هوسرل با این توضیحات نتیجه می‌گیرد که برنتانو با نظریه خویش دربارهٔ زمان، «ادراک توالی و تغییر را انکار می‌کند» (هوسرل، ۱۹۶۶، ۱۳، تأکید از من است). و در عوض قائل به تخیل توالی و تغییر می‌شود. درحالی که هوسرل قائل به ادراک مستقیم آن‌هاست (نک: هوسرل، ۱۹۶۶، ۱۳). پس هوسرل تأکید خود را بر ادراک توالی و زمان در برابر تخیل آن می‌گذارد و از این منظر برنتانو را مورد

^۱ Chisholm, Roderick M.

^۲ ursprüngliche Assoziation/ original association

انتقاد قرار می‌دهد که او نتوانسته است ادراک توالی را توجیه کند.^۱

چه ایرادی دارد که خاستگاه زمان را در تخیل بدانیم و نه در ادراک؟ هوسرل با طرح یک پرسش به این سؤال پاسخ می‌دهد. اگر شهود اصیل از زمان محصول تخیل است، پس تفاوت این تخیل با آن تخیلی که در آن از امر زمانی‌ای آگاه هستیم که دورتر است و اکنون گذشته است، چیست؛ یعنی آن تخیلی از امر زمانی که دیگر به تداعی اولیه وابسته نیست و به ادراک فعلی نپیوسته است، بلکه به ادراکی پیوسته است که در یک گذشته نسبتاً دور اکنون محسوب می‌شده است؟ اگر بازنمایی توالی دیروز تجربه‌شده دربرگیرنده بازنمایی عرصه زمانی به‌نحو آغازین تجربه‌شده است و این دومی خودش را به‌منزله پیوستاری از تخیل‌های به‌نحو آغازین تداعی شده نشان می‌دهد، پس ما با تخیل تخیل سروکار داریم (نک: هوسرل، ۱۹۶۶، ۱۶-۱۷). بنابراین با قرار دادن خاستگاه زمان در تخیل، با سلسله بی‌پایانی از تخیل‌ها روبرو می‌شویم. از این رو نیاز به امر بدیهی و آغازینی داریم که به باور هوسرل می‌توانیم آن را با ادراک به دست آوریم.

نقد دیگر هوسرل بر برنتانو این است که برنتانو در تحلیل خود میان محتوا و عمل آگاهی تمایز قائل نشده است و تعیین زمانی را به محتوا نسبت داده است؛ چنین چیزی ما را با دشواری مواجه خواهد کرد، زیرا اگر تعیین زمانی یکی از ویژگی‌های محتوا باشد، آنگاه از یک سو تمام محتواها به‌طور هم‌زمان به‌واسطه احساس و تداعی اولیه با هم به‌نحو بالفعل حاضر هستند و از دیگر سو محتواهای تداعی اولیه باید در گذشته قرار داشته باشند و این آشکارا تناقض است (نک: هوسرل، ۱۹۶۶، ۱۷-۱۸).

هوسرل از این بحث نتیجه می‌گیرد که نمی‌توان آگاهی از زمان را به‌واسطه دقایق زمانی‌ای که به محتوا افزوده می‌شوند معقول ساخت و نباید در جانب محتوا به‌دنبال زمان بود.

صورت زمانی نه خودش محتوای زمانی است و نه ترکیب محتواهای جدید که به‌نحو خودشان را به محتوای زمانی ملحق می‌کنند (هوسرل، ۱۹۶۶، ۱۹).

برنتانو نتوانست تمایزی میان محتواها و اعمال آگاهی قائل شود و به‌نحو نظری این اعمال را بررسی نکرد (نک: هوسرل، ۱۹۶۶، ۱۹). از نظر هوسرل نباید زمان را در جانب محتوا جست‌وجو کرد و همان‌طور که خواهیم دید، در برهه‌ای از اندیشه خود تعیینات زمانی را به عمل آگاهی نسبت می‌دهد.

۲-۱. تقویم زمان

هوسرل با وجود انتقاداتی که به برنتانو داشت توجه خود را معطوف به وجه پدیدارشناسانه آموزه او کرد (نک: هوسرل، ۱۹۶۶، ۱۵). یعنی به ویژگی‌های اساسی زمان که خود را پدیدار می‌کنند.

دیرند، توالی، <حو> تغییرات نمود می‌یابند. در این نمونها چه چیزی قرار دارد؟ برای مثال، در توالی، یک «اکنون» و در وحدت با آن یک «گذشته» نمود می‌یابد. وحدت آگاهی که به‌نحو قصدی حال و گذشته را دربرمی‌گیرد، یک داده پدیدارشناسانه است (هوسرل، ۱۹۶۶، ۱۶-۱۵).

بنابراین هوسرل به‌جای بررسی زمان طبیعی و مشخص کردن چیستی آن، به آگاهی‌ای که از این زمان داریم توجه می‌کند و عملاً بحث او به این صورت درمی‌آید که چگونه از زمان آگاه می‌شویم، یا به‌عبارت دیگر، آن چیزی که از زمان می‌فهمیم چگونه در آگاهی تقویم می‌شود. پس او صرفاً به جنبه‌های پدیداری این زمان همچون دیرند و توالی توجه و سپس تلاش کرد تا نشان دهد که این پدیدارها

^۱ هوسرل به نقشی که تخیل در آموزه برنتانو برای شکل دادن به آینده بازی می‌کند نیز می‌پردازد (نک: هوسرل، ۱۹۶۶: ۱۳-۱۴).

^۲ Dauer, Sukzession, Veränderungen/ duration, succession, changes

چگونه در آگاهی نمود می‌یابند و کدام اعمال آگاهی آن‌ها را ممکن می‌کنند و از این طریق یک ابژه زمانی را که دارای دیرند و توالی است، تقویم می‌کنند. پس در آموزه هوسرل، ما با تقویم زمان سروکار داریم.

هوسرل باز هم گامی فراتر می‌نهد و نشان می‌دهد که نه تنها ابژه‌های متعالی، بلکه ابژه‌های حلولی (یعنی محتواها و اعمال آگاهی) نیز زمانی هستند و آن‌ها نیز تقویم شده‌اند. این بدان معناست که ابژه‌های متعالی زمانی در ابژه‌های حلولی زمانی (اعمال آگاهی) تقویم می‌شوند و خود این ابژه‌های حلولی نیز توسط سطح دیگری از آگاهی تقویم می‌شوند.

ابژه‌های حلولی، <یعنی> نوئیس‌ها و حس‌ها، واقعیتِ ابژکتیو، <یعنی> نوئماتیک، را تقویم می‌کنند. اما ابژه‌های حلولی خودشان در زمان درونی تقویم شده‌اند. تقویم زمانی آن‌ها نوعی از تقویم است که از تقویمی که واقعیت را شکل می‌دهد بنیادی‌تر است؛ این تقویم از آنچه هوسرل «مطلق نهایی و راستین» می‌خواند، ناشی می‌شود. بنابراین سرچشمه نهایی تمام دستاوردهای سوژکتیویته در بعد زمان‌مندی درونی یافته شده است (سوکولوفسکی، ۱۹۷۰، ۲۳-۷۸).

هوسرل برای بررسی زمان دو شیوه را به کار می‌گیرد. او از یک سو با به کار بستنِ تقلیل، عرصه موضوعی اصلی و آن چیزی که سطوح مختلف زمان بر آن بنیاد شده‌اند، یعنی امر بنیادگذار را آشکار می‌کند و از دیگر سو به واسطه تقویم، نشان می‌دهد که چگونه سطوح بنیادشده بر امر بنیادگذار بنیاد شده‌اند (نک: منش؛ ۲۰۱۰، ۶۰-۵۹). به سخن دیگر، تقلیل و تقویم در دو جهت معکوس سیر می‌کنند و با هم توصیفات پدیدارشناختی هوسرل را تشکیل می‌دهند.

در اینجا باید به مراتب تقویم زمان توجه و از خلط آن‌ها با یکدیگر پرهیز کرد. دسته‌بندی‌ای که رابرت سوکولوفسکی بر اساس گفته‌های هوسرل در «درسگفتارهای در باب زمان» ارائه می‌دهد، می‌تواند تا حدودی جلوی خلط این سطوح را بگیرد. این سطوح عبارتند از:

۱. اشیای مربوط به تجربه در زمان ابژکتیو...
۲. نمودهای چندگانه تقویم‌گر سطوح گوناگون، واحدهای حلولی در زمان پیشا-تجربی؛
۳. امر مطلق، جریان خود-تقویم‌گر آگاهی سوکولوفسکی، (۱۹۷۰، ۷۸).

البته به باور جان پراوسومین سطح و اصلی‌ترین سطحی که در بررسی زمان دخیل است، برای هوسرل از ابتدا مشخص نبود و در خلال این درسگفتار ظاهر شد (بنگرید به مقاله تحسین برانگیز او: براو، ۲۰۰۵)، از این رو خود هوسرل نیز ابتدا سطح دوم زمان‌مندی را مورد بررسی قرار داده است.

۳-۱. ساختار سه‌گانه روی آوردگی و فراروی آگاهی از اکنون

هوسرل در تحلیل خود از زمان آگاهی، در ابتدا به دنبال نشان دادن نحوه آگاهی یافتن ما از توالی و دیرند است. او سعی می‌کند به این پرسش پاسخ دهد:

چگونه در یک جریان آگاهی، آگاهی از ابژه به نحو زمانی امتدادیافته تقویم شده است؟ صورت‌بندی بدیل ...

^۱noeses

^۲Ideen I, p. 198.

^۳ Sokolowski, Robert

^۴ Mensch, James R.

^۵Brough, John

می‌تواند چنین باشد: چگونه در توالی‌ای از آگاهی، آگاهی از توالی تقویم شده است؟ (براو، ۲۰۰۵، ۲۴۸).

آگاهی از توالی و دیرند در گرو فراروی از اکنون است. از نظر هوسرل آگاهی از طریق عمل ادراک به فراسوی اکنون می‌رود و گذشته و آینده را نیز به چنگ می‌آورد: «هر مرحله ادراک با بخشی از ابژه زمانی رابطه قصدی دارد، و نه صرفاً با نقطه-اکنون که ضرورتاً در آن و همزمان با آن داده شده است» (هوسرل، ۱۹۶۶، ۲۳۲)؛ اما پرسش این است که آیا برای ادراک بخش‌های گذشته و آینده یک چیز، نباید خود آن بخش‌ها داده شده باشند؟ حال آنکه دادگی تنها منحصر به نقطه اکنون است. هوسرل در پاسخ به این پرسش، با رجوع به اصل اساسی پدیدارشناسی‌اش، یعنی بازگشت به خود چیزها، نشان می‌دهد که ما می‌توانیم از طریق توجه به دو نوع آگاهی متفاوت، یعنی یادآوری امری که زمان قابل توجهی از وقوع آن گذشته است و آگاهی از مراحلی که به‌تازگی گذشته‌اند، مشاهده کنیم که آگاهی ما از گذشته نزدیک، ادراکی است.

او موضع خویش را با اشاره کردن به تمایز پدیداری دارای بدهتی میان یادآوری یک رویداد یا عملی که در لحظه‌ای نسبتاً دور از اکنون بالفعل روی می‌دهد و آگاهی از مراحل اندکی پیش سپری‌شده یک ابژه زمانی که به‌نحو حضوری ادراک می‌شود، استحکام می‌بخشد. قصدیت اخیر، «آگاهی آغازین از گذشته» است (۴۱۷)^۲ و به‌درستی می‌تواند ادراک نامیده شود، تاجایی که ادراک «عملی» است «که هر آغازی در آن قرار دارد، عملی که به‌نحو آغازین تقویم می‌کند» (۴۱). به هر حال، آن آگاهی دیگر، که حافظه در معنای متداول یا «بازنمایی» [Re-präsentation] است، «خود یک ابژه را جلوی چشم‌ها قرار نمی‌دهد، بلکه صرفاً آن را بازنمایی می‌کند [vergegenwärtigt]...» (۴۱). از طریق آگاهی «سرآغازین» یا ادراکی، خود گذشته/ادراک (۳۹) یا حاضر شده است؛ از طریق آگاهی بازنمایانه، گذشته صرفاً به یاد آورده شده یا بازنمایی شده است (براو، ۲۰۰۵، ۲۵۰).

هوسرل چنین ادراکی از گذشته را حافظه اولیه^۳ می‌نامد. در اینجا نباید مقصود هوسرل از حافظه اولیه را نوعی یادآوری دانست، زیرا در این صورت از حفظ دقیق گذشته یک ابژه زمانی توسط حافظه سخن گفته‌ایم و نه از ادراک آن. برای هوسرل، حافظه اولیه نوعی ادراک است که در آن مرحله مربوطه ابژه که اندکی پیش گذشته است، داده نشده است (برخلاف ادراک اکنون که مقارن با دادگی مرحله فعلی ابژه است)، اما با این حال «هنوز به‌مثابه اندکی پیش گذشته در نسبت با اکنون بالفعل، حاضر (۲۱۲) است؛ وجود گذشته‌اش چیزی ادراک شده است (۲۱۳)» (براو، ۲۰۰۵، ۲۵۰). (برای بررسی تفاوت‌های میان حافظه اولیه و حافظه ثانویه^۴ بنگرید به کتاب آگاهی از زمان در پدیدارشناسی هوسرل، نوشته علیرضا حسن‌پور، صص ۸۸-۹۵)

هر مرحله^۵ آگاهی علاوه بر این حافظه اولیه واجد مؤلفه دیگری به نام انتظار اولیه^۶ است که می‌تواند ما را به فراتر از نقطه اکنون در آینده ببرد. البته هوسرل توضیح زیادی در این باره نمی‌دهد و تازه در دست‌نوشته‌های برناو است که این مؤلفه اهمیتی درخور می‌یابد. با این توضیحات می‌توان به‌طور خلاصه گفت که هر مرحله یا برهه‌ای از آگاهی ادراکی دارای سه مؤلفه اساسی است: حافظه اولیه، ادراک اکنون و انتظار اولیه (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۵۰). این سه مؤلفه ممکن‌کننده فراروی آگاهی از دادگی بالفعل در نقطه اکنون هستند و ادراک امر متوالی - که ویژگی آن متمرکز نبودن در یک نقطه واحد است - را ممکن می‌کنند. در واقع به‌واسطه این سه مؤلفه، در هر مرحله

^۱Jetzt-punkt/ now point

^۲primäre Erinnerung/ primary memory

^۳sekundäre Erinnerung/ secondary memory

^۴Querschnitt

^۵primäre Erwartung/ primary expectation

^۶ این اعداد در مقاله جان براو به شماره صفحات جلد دهم هوسرلیانا اشاره می‌کند.

آگاهی نه با یک امر حاضر نقطه‌وار، بلکه با گستره حضور مواجه هستیم.

هوسرل با توصیف ساختار سه‌گانه آگاهی، شرایط امکان فراروی از اکنون و ادراک توالی را نشان داد. در گام بعدی نشان خواهیم داد که او علاوه بر شرایط امکان، به چگونگی تحقق ابژه زمانی نیز پرداخته است.

۴-۱. تقویم شاکله‌ای ابژه‌های زمانی و ظهور بعد مطلق آگاهی

هوسرل در پژوهش‌های منطقی مدل مشخصی را برای تقویم ابژه‌ها به کار برده بود که می‌توان آن را تقویم شاکله‌ای نامید؛ یعنی شاکله محتوای دریافت-دریافت^۲ «مطابق نظر هوسرل، تمام سطوح تقویم، به غیر از سطح نهایی، شاکله‌ای یکسان به نمایش می‌گذارند. در هر سطح ما یک قصد دریافت‌کننده^۳ ماده‌ای که ذیل این دریافت قرار می‌گیرد و یک ابژه تقویم‌شده که از این ماده فراتر می‌رود، می‌یابیم» (منش، ۲۰۱۰، ۶۳). برای مثال، رنگ قرمزی که به‌عنوان یک محتوا در آگاهی من قرار دارد را به‌منزله رنگ قرمز یک گل سرخ دریافت یا تفسیر می‌کنم و نمود یک ابژه را ایجاد می‌کنم. چنان که جان براو تصریح می‌کند، در اینجا محتوا خنثی است و نسبتی با ابژه ندارد. برای مثال، همین رنگ قرمز می‌تواند رنگ قرمز یک گل سرخ باشد یا رنگ سرخ یک لباس. محتوا به‌تنهایی در مورد ابژه ساکت است و مشخص نیست که دقیقاً محتوای چه ابژه‌ای است. این دریافت است که با برانگیختن این محتوا، آن را تبدیل به نمود یک ابژه می‌کند و مثلاً آن رنگ قرمز را به‌عنوان سرخی یک گل نمایان می‌کند. بنابراین محتواها ابژه را تقویم نمی‌کنند، بلکه دریافت است که این وظیفه را برعهده دارد (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۵۲).

در مورد زمان نیز هوسرل همین شاکله را به کار می‌برد. او می‌گوید که «زمان صورتی از ابژکتیویته است که در برهه‌های دریافت ابژکتیوکننده تقویم می‌شود» (هوسرل، ۱۹۶۶، ۴۱۷). در ادراک هر ابژه زمانی، آگاهی دارای سه مؤلفه یادآوری اولیه، ادراک اکنون و انتظار اولیه است. «دریافت اکنون» وظیفه تقویم «ادراک اکنون» را برعهده دارد. این دریافت برای مثال با برانگیختن محتوای آوایی حاضر در آگاهی، ادراک آن محتوا به‌منزله نت فعلی یک ملودی را ممکن می‌کند. «دریافت گذشته» نیز با برانگیختن محتوای تدریجاً محوشونده، یادآوری اولیه را تقویم می‌کند (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۵۳).

تعداد دریافت‌ها و محتواهای هر تکه آگاهی با مراحل زمانی ابژکتیوی که از طریق آن قصد می‌شود برابر است. پس ما یک دریافت و محتوای مربوط به اکنون داریم، چند دریافت و محتوای مربوط به گذشته داریم (چون مثلاً در ادراک ملودی شاید چند نت قبل از نت فعلی نواخته شده باشد) و یک «دریافت آینده» نیز وجود دارد که هوسرل توضیح نمی‌دهد محتوای آن دقیقاً چیست (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۵۴-۲۵۳). بنابراین می‌توان گفت که:

معنای این تفسیر شاکله‌ای این است که هر مرحله گذرای آگاهی در میان خودش حاوی یک دریافت اکنون، چندین دریافت گذشته و دریافت آینده است که در برانگیختن محتواهای مناسب، با هم آگاهی بی‌واسطه از آنچه اکنون است، آنچه اندکی پیش گذشته است و آنچه هنوز نیست را تقویم می‌کنند (براو، ۲۰۰۵، ۲۵۴).

به‌طور خلاصه، هر مرحله آگاهی (Querschnitt) شامل قصدیتی سه‌گانه است - یعنی حافظه اولیه، ادراک اکنون و انتظار اولیه -

^۱Auffassungsinhalt/ content of apprehension

^۲Auffassun/ apprehension

برخی از مترجمین انگلیسی Auffassung را به interpretation ترجمه کرده‌اند. هر چند این ترجمه گویاتر است، اما این تصور را به وجود می‌آورد که اینجا با یک عمل آگاهانه و اختیاری سروکار داریم.

^۳ نویسنده interpretative به کار برده که باید تفسیرکننده ترجمه شود، اما با توجه به پاورقی قبل به دریافت‌کننده ترجمه شد.

و از این رو واجد پیوستاری از دریافت‌ها و محتواها است. به عبارت دیگر، در آگاهی از هر بخشی از یک ابژه زمانی، مثل ملودی، پیوستاری از این دریافت‌ها و محتواها هستند که موجب ادراک آن ابژه می‌شوند. علاوه بر این، هنگامی که از ادراک یک ابژه سخن می‌گوییم، ادراک ما به یک لحظه خاص منحصر نمی‌شود و تنها شامل یک Querschnitt نیست، بلکه خود ادراک نیز باید تداوم داشته باشد و شامل پیوستاری از مراحل آگاهی باشد. این بدان معناست که ادراک یک ابژه زمانی پیوستاری از پیوستارهاست (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۵۴). در وحدت قصدی این پیوستارها، «گذشته سرآغازین در ارتباط مداوم با اکنون ادراک شده تقویم شده است (۲۳۴)» (براو، ۲۰۰۵، ۲۵۴). همان‌طور که گفته شد، آنچه در اینجا نقشی تعیین‌کننده بازی می‌کند دریافت‌ها هستند. تعیینات زمانی‌ای که محتواها پیدا می‌کنند همگی به واسطه دریافت‌ها ایجاد شده‌اند و محتوا نقشی در تقویم زمان ندارد.

هوسرل تا حدود سال ۱۹۰۷ بیشتر به آگاهی از ابژه‌های متعالی پرداخته بود، اما در طرحی که در اوایل ۱۹۰۷ نوشت، توجه خود را به واحدهای زمانی حلولی معطوف کرد. او در این طرح به بررسی ادراک محتواهای حلولی می‌پردازد. مدل تقویم شاکله‌ای باز هم در اینجا به کار گرفته می‌شود. فرض کنیم که ما در آگاهی واجد یک محتوای آوایی هستیم. این محتوا طبیعتاً درون خود آگاهی و بنابراین حلولی است، حال چگونه می‌توانیم این محتوا را ابژه کرده و ادراک کنیم؟ طبق مدل تقویمی شاکله‌ای، «هر برهه از ادراک حلولی واقعاً» شامل پیوستاری از دریافت‌های زمان و یک احساس و رشته‌ای از سابه‌ها و نماها (Abschattungen)ی احساس‌های پیشین است که به عنوان «نمایندگان» به ترتیب برای مرحله اکنون و مراحل سپری‌شده این صدا عمل می‌کنند. (۸۳-۲۸۲) (براو، ۲۰۰۵، ۲۵۶). هوسرل در اینجا دو نوع حلول را از یکدیگر جدا می‌کند. از یک سو خود این محتوا نسبت به یک ابژه متعالی حلولی محسوب می‌شود، اما از دیگر سو، این محتوا نسبت به دریافت‌های و محتواهایی که این محتوا را تقویم می‌کنند، حلولی نیست، بلکه این سطح جدید آگاهی است که حلولی محسوب می‌شود. این سطح از آگاهی همان آگاهی مطلق است که سطحی دیگر از آگاهی، مثلاً آگاهی از محتوای حلولی، را تقویم می‌کند، اما خودش تقویم نشده است (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۵۶-۲۵۷).

به‌طور کلی می‌توان گفت که هوسرل ابتدا به تقویم ابژه‌های زمانی متعالی در مراحل آگاهی و سپس به تقویم مراحل آگاهی - به‌عنوان ابژه‌های زمانی حلولی - در آگاهی مطلق می‌پردازد و در نهایت به بعدی نهایی دست پیدا می‌کند که خود آن زمانی نیست؛ حداقل زمانی به معنایی که تاکنون از زمان فهمیده‌ایم.

۵-۱. نقد تقویم شاکله‌ای

مشکلی که در آموزه هوسرل در مورد تقویم زمان آگاهی وجود دارد و خود او در ۱۹۰۸ آن را مورد انتقاد قرار می‌دهد، ناتوانی در توجیه آگاهی از زمان است. طبق تفسیری از زمان آگاهی که در آن شاکله محتوای دریافت-دریافت به‌عنوان الگوی تقویم ابژه‌های زمانی به کار گرفته شده است، هر مرحله آگاهی واجد دریافت‌ها و محتواهایی است که ابژه را تقویم می‌کنند، اما همان‌طور که پیشتر توضیح دادیم، محتواهای سپری‌شده یک ابژه علی‌رغم اینکه بنا بر ادعا توسط دریافت‌ها، بخش‌های سپری‌شده و گذشته یک ابژه را حاضر می‌کنند، اما خودشان به همراه محتوای حاضر فعلی، همگی همزمان در یک مرحله (Querschnitt) آگاهی قرار دارند. حال پرسش این است که چگونه دریافت‌ها می‌توانند به محتواهای همزمان تعیین زمانی بدهند و آن‌ها را در یک امتداد زمانی نظم ببخشند؟ به نظر می‌رسد که اگر دریافت‌ها بخواهند چنین تعینی را به این محتواها بدهند، با معضل جدیدی روبرو می‌شویم، یعنی در این صورت باید بپذیریم که دریافت‌ها به‌نحو دلخواهانه قادر به تعیین تعیینات زمانی محتوا هستند و مثلاً در یک ملودی که اکنون نت سوم آن نواخته شده است، دریافت می‌تواند نت نخست را به‌عنوان نت دوم معین کند و آن را با نت دوم جایگزین کند (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۵۹-۲۶۰). ما قبلاً این معضل را

در پژوهش‌های برنتانو هم دیدیم.

مشکل دیگر و قابل توجهی که در تقویم شاکله‌ای در نسبت با موضوع زمان وجود دارد، «شیخ یک پس‌روی نامحدود» (براو، ۲۰۰۵، ۲۶۰) است. اگر آگاهی از ابژه متعالی زمانی در محتواها و دریافت‌های یک مرحله آگاهی تقویم شده و خود این محتواها نیز به‌عنوان ابژه‌های حلولی در محتواهای و دریافت‌هایی دیگر تقویم شده‌اند، بنابراین محتواهای اخیر نیز باید در محتواها و دریافت‌های دیگری تقویم شده باشند و همین‌طور الی آخر؛ پس هیچ‌گاه به بنیاد مطلق که آگاهی از آنجا آغاز شده است دست نمی‌یابیم. این بدان معناست که ما نمی‌توانیم هیچ آگاهی‌ای از زمان داشته باشیم (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۵۹-۲۶۰).

این معضلات در توصیفی که هوسرل از روند آگاهی از زمان ارائه می‌کند، او را در آستانه تغییر موضع خویش قرار می‌دهد. همان‌طور که در ادامه خواهیم دید، هوسرل در گام بعدی به سراغ تجربه آغازین از امر حلولی، به‌جای ابژه کردن آن می‌رود.

۶-۱. تفسیر جدید از زمان آگاهی

هوسرل مدت‌ها بعد از نوشتن پژوهش‌های منطقی به این نتیجه رسیده بود که در آنجا تجربه زیسته را به معنای ابژه‌های حلولی از پیش تقویم شده در نظر گرفته است. از این رو او میان تجربه کردن یا حس کردن یک محتوا و خود محتوای حس شده تمایزی قائل نشد (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۶۰)؛ اما «درواقع در ۱۹۰۸، هوسرل میان "آگاهی اولیه" تقویم‌کننده، که با تجربه کردن یا حس کردن یکسان گرفته شده است، و محتواهای تجربه‌شده یا حس شده، که تقویم شده‌اند [یعنی] «واحد‌های زمانی حلولی»، تمایز قائل می‌شود (۲۹۲)» (براو، ۲۰۰۵، ۲۶۱). می‌توان گفت هوسرل از اینجا به بعد پژوهش خود را بر روی جریان تقویم‌کننده زمان و امر حلولی تقویم‌شده در این جریان متمرکز می‌کند و برخلاف پژوهش‌های پیشین آگاهی از ابژه متعالی زمانی در حاشیه قرار می‌گیرد.

در حین این تغییر، اصطلاح‌شناسی او نیز تغییر می‌کند و سه اصطلاح «ادراک اکنون»، «حافظه اولیه» و «انتظار اولیه» جای خود را به اصطلاحاتی دیگر می‌دهند. «ادراک اکنون» جای خود را به «تأثر اولیه»^۲ یا «احساس اولیه»^۳ می‌دهد، «حافظه اولیه» به «بازیابی»^۴ و «انتظار اولیه» به «پس‌یازی»^۵ «بنابراین هر مرحله گذرای آگاهی نهایی هم‌زمان احساس اولیه، بازیابی و پس‌یازی خواهد بود. متناظرهای قصدی این اشکال اصلی زمان-آگاهی درونی، مراحل ابژه حلولی خواهند بود که در حالات اکنون، گذشته و آینده تجربه شده‌اند» (براو، ۲۰۰۵، ۲۶۱-۲۶۲). «تکتة هوسرل این است که احساس اولیه، بازیابی و غیره، خودشان مراحل زمانی نیستند، بلکه چنین مرحله‌ای را قصد می‌کنند» (براو، ۲۰۰۵، ۲۶۲-۲۶۳).

هوسرل پس از نقد تقویم شاکله‌ای دیگر نمی‌توانست از محتواها و دریافت‌ها که مقوم ابژه‌ها هستند سخن بگوید. بنابراین در فهم جدید او جریان آگاهی دیگر واجد هیچ محتوایی نیست، بلکه این جریان صرفاً تجربه کردن است. از نظر هوسرل بازیابی یک آوای حلولی «نباید به "آوای حس شده" و "دریافت به‌مثابه حافظه" تحلیل شود» (۳۱۲). هیچ دقیقه‌ای از محتوای آوایی «واقعاً» در حافظه اولیه «در دسترس» نیست (۳۱۴)، بلکه «درواقع آگاهی از گذشته آوا را در بردارد» (۳۱۲) و این همه آن چیزی است که در بردارد (براو، ۲۰۰۵، ۲۶۴).

^۱Erlebniss/ lived experience

^۲Urimpression/ primal impression

^۳Uempfindung/ primal sensation

^۴Retention

^۵Protention

با این توضیحات مشخص است که هوسرل دیگر نیازی به ایجاد یک دوگانگی تحت عنوان دریافت و محتوای دریافت ندارد و از این رو دیگر خود آگاهی‌ای که مطلق فرض شده است، برای آگاهی از خود نیازمند محتوا و دریافت اولیه‌تری نیست؛ اما حتی با تلقی جدید هوسرل باز هم به نوعی دیگر شبح این پسروری نامحدود سر برمی‌آورد، زیرا اگر جریان مطلق آگاهی همان تجربه کردن است، باز هم باید تجربه دیگری وجود داشته باشد که این جریان را تجربه کند. هوسرل در تلقی جدید خود، سعی می‌کند تا این مشکل را با توسل به «قصیدت دوگانه بازیازی» (هوسرل، ۱۹۶۶، ۸۰) حل کند.

از نظر هوسرل «یک جریان آگاهی واحد است که در آن وحدت زمانی حلولی آوا و همزمان وحدت خود جریان آگاهی تقویم می‌شود» (هوسرل، ۱۹۶۶، ۸۰). قصیدت دوگانه وظیفه وحدت‌بخشی به امر زمانی حلولی و همچنین خود جریان را برعهده دارد. به این ترتیب دیگر نیازی به یک پسروری نامحدود نیست، زیرا در آن واحد با امری سروکار داریم که هم امر حلولی را تقویم می‌کند و هم خودش را و بنابراین دیگر نیازی به یک امر مقوم برای وحدت بخشیدن به جریان مطلق آگاهی نیست.

قصیدت دوگانه متشکل از «قصیدت عمودی»^۲ و «قصیدت افقی»^۳ است. هر مرحله‌ای از جریان آگاهی واجد ساختار سه‌گانه بازیازی-تأثیر اولیه-پس‌یازی است و از طریق هر یک از این مؤلفه‌ها مرحله‌ای از واحد حلولی زمانی را قصد می‌کند. تأثیر اولیه مرحله اکنون واحد حلولی را قصد می‌کند و هنگامی که این مرحله می‌گذرد توسط بازیازی در آگاهی حفظ می‌شود و به‌مثابه گذشته از آن آگاه می‌شویم. این دو مؤلفه ساختاری، به همراه پس‌یازی، آگاهی زمانی از ایزه را در حالات گذشته، حال و آینده شکل می‌دهند. این قصیدت از آن رو که چیزی را که دیگر خود جریان نیست تقویم می‌کند، قصیدت عمودی نامیده می‌شود (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۶۵).

قصیدت افقی خود جریان را قصد می‌کند. به این معنا که وقتی که مرحله بالفعل آگاهی سپری می‌شود، در مرحله بالفعل بعدی آگاهی، آن مرحله قبلی توسط بازیازی حفظ می‌شود. در واقع مرحله قبلی که خودش شامل سه مؤلفه بازیازی-تأثیر اولیه-پس‌یازی است در مرحله اکنون بالفعل آگاهی توسط بازیازی متعلق به این مرحله فعلی همچنان حفظ می‌شود. با عبور به مرحله بعدی آگاهی باز هم مراحل قبلی در بازیازی حفظ می‌شوند. بنابراین در مرحله فعلی آگاهی همچنان مراحل قبلی به ترتیب ظاهرشدنشان حفظ شده‌اند (نک: براو، ۲۰۰۵، ۲۶۶-۲۶۵). قصیدت افقی کل جریان را وحدت می‌بخشد، بدون آنکه در دام پسروری نامحدود بیفتد و به جریان وحدت‌بخش دیگری نیاز داشته باشد.

هوسرل علی‌رغم اینکه موفق به جبران نقص نظر پیشین خود شد، اما در تحلیل او هنوز ایرادهایی وجود داشت. برای مثال، او هنوز برای آینده توضیح درخوری ارائه نکرده بود و همچنین در توجیه وحدت آگاهی به‌عنوان شرط امکان هر وحدت دیگری موفق نبود، زیرا آگاهی دارای سه مؤلفه بود. هوسرل در بخش‌هایی از دست‌نوشته‌های برناو با بسط آراء خویش سعی می‌کند تا این دو معضل را حل کند.

۲. دست‌نوشته‌های برناو

دست‌نوشته‌های برناو حاصل بازبینی و تأمل در متن‌های قدیمی و اضافه کردن آموزه‌های جدید به مطالب قبلی بود. از این رو این دست‌نوشته‌ها فاقد انسجام ساختاری هستند و ارائه تفسیری واحد از آن‌ها ناممکن است. بنابراین باید صرفاً به جست‌وجوی رویکردهای

^۱die doppelte Intentionalität der Retention/ the double intentionality of retention

^۲Querintentionalität/ vertical intentionality/ transverse-intentionality

قصیدت متقاطع یا عرضی به لحاظ تحت‌اللفظی ترجمه مناسب‌تری برای واژه آلمانی است و برخی از مترجمین انگلیسی هم آن را تحت‌اللفظی ترجمه کرده‌اند، اما قصیدت عمودی گویاتر است و ما هم از همین معادل برای آن استفاده می‌کنیم.

^۳Längsintentionalität/ horizontal intentionality/ longitudinal intentionality

برای این واژه نیز می‌توان معادل قصیدت طولی را به کار برد، اما در اینجا هم مثل مورد قبل قصیدت افقی را ترجیح می‌دهیم.

جدیدی که در این متون مطرح شده است، بسنده کرد.

هوسرل در دست‌نوشته‌های برناو توصیفی از سه مؤلفه آگاهی به دست می‌دهد که ناظر بر درهم‌تنیدگی آن‌هاست. روابط میان این مؤلفه‌ها می‌تواند توجیه‌کننده وحدت هر مرحله آگاهی و نیز مراحل آگاهی با یکدیگر باشد. در تحلیل‌های جدید چنین نیست که هر مرحله آگاهی واجد سه مؤلفه بی‌ربط به یکدیگر باشد و مجموع آن‌ها سازنده هر مرحله آگاهی باشد، بلکه این سه مؤلفه با هم در ارتباط هستند و هر مرحله آگاهی از روابط میان این مؤلفه‌ها تشکیل شده است. مشکلی که در تحلیل قبلی برای توجیه وحدت آگاهی وجود داشت این بود که برای آگاهی از جریان آگاهی باید همواره به بازیابی بازی‌های گذشته متوسل شویم و آگاهی ما از سطح نهایی آگاهی از طریق همین بازیابی نهایی حاصل می‌شود؛ اما نکته اینجاست که در همین مرحله فعلی آگاهی که بازیابی ما را از جریان آگاهی آگاه کرده است، بنا بر فرض، همچنان این مرحله واجد دو مؤلفه دیگر، یعنی پس‌یازی و تأثر اولیه است، اما مشخص نیست که این دو مؤلفه چگونه در وحدت با بازیابی مذکور قرار گرفته‌اند تا بتوانیم آگاهی کاملی از جریان آگاهی داشته باشیم و آگاهی مان نسبت به آن صرفاً متعلق به آنچه گذشته است نباشد. هوسرل در بخشی از دست‌نوشته‌های برناو با پرداختن به پس‌یازی سعی می‌کند تا بر این معضل فائق آید.

۱-۲. تقدم پس‌یازی و قصدیت دوگانه آن

توجه هوسرل به پس‌یازی از خلال بازنگری او در تقدم تأثر اولیه در تحلیل‌های مربوط به زمان است. هوسرل در ابتدا تأثر اولیه را عنصر اساسی و بنیادین در تحلیل زمان می‌دانست. تأثر اولیه نقطه آغازینی بود که سپس مشمول تعدیل‌های بازیازانه می‌شد و توسط بازیازی حفظ می‌شد و از این رو از آن‌ها اساسی‌تر و نخستین‌تر بود. چنان که کلاوس هلد نشان می‌دهد، دو دلیل برای تقدم تأثر اولیه و «هسته اکنون» وجود داشت. یکی اینکه بازیازی باید به نحوی چیزها را در زمان گذشته مرتب می‌کرد و اگر تقدم را به هسته اکنون نمی‌دادیم معلوم نبود چگونه می‌توانستیم توجیه کنیم که چرا هر چیزی در یک موقعیت خاص و قبل از یک چیز و بعد از چیز دیگر قرار گرفته است. همچنین هسته اکنون از این جهت باید مقدم شمرده می‌شد که به‌هرحال آگاهی باید با هیولای اولیه نحوی مواجهه پیدا می‌کرد و در این هسته اکنون بود که ما می‌توانستیم تأثری اولیه از این محتوا داشته باشیم؛ اما علی‌رغم این دلایل ظاهراً موجه هنوز مشکلی در کار است. هوسرل طبق اصول پدیدارشناسانه‌اش باید هر چیزی را که جایگاهی در پدیدارشناسی او داشت در بداهتی شهودی به دست می‌آورد؛ اما ما چگونه می‌توانیم هسته اکنون را شهود کنیم. اکنون یک امر حدی و مرز میان بازیازی و پس‌یازی است و عملاً قابل شهود نیست و تنها در یک فرایند ایدئال‌سازی می‌توانیم به آن دست یابیم. درست مثل زمانی که عدد ۱ را در فرایندی مداوم به دو بخش تقسیم می‌کنیم؛ در این تقسیم‌ها دائم به صفر نزدیک می‌شویم اما نمی‌توانیم آن را شهود کنیم و صرفاً با به پایان رساندن این فرایند در تخیل به چیزی همچون صفر می‌رسیم. در اینجا نیز هسته اکنون قابل شهود نیست، اما طی فرایند ایدئال‌سازی با باریک‌تر کردن هرچه بیشتر گستره حضور می‌توان به هسته اکنون دست یافت؛ البته نه به صورت شهودی. تنها بازیازی و پس‌یازی هستند که قابل شهودند. بالین حال هوسرل نمی‌تواند به این راهکار قانع باشد و در دست‌نوشته‌های برناو با بازنگری در تقدم تأثر اولیه، سعی می‌کند تا مبنایی شهودی برای آن به‌منزله پرشدگی^۱ بیابد (نک: هلد، ۲۰۱۰، ۹۸-۹۶).

هوسرل در دست‌نوشته‌های برناو پس‌یازی و بازیازی را مقدم می‌شمارد و تعریف جدیدی از حاضرسازی اولیه^۳ (جایگزینی برای

^۱Erfüllung/ fulfillment

^۲ Held, Klaus

^۳Urpräsentation/ primary presentation

اصطلاح تأثر اولیه در متون قدیمی‌تر) و حضور اولیه به دست می‌دهد. حضور اولیه پرشدگی پس‌یازی پیشین است. به باور هوسرل، حضور اولیه صرفاً یک محتوا که در آگاهی ظاهر می‌شود، نیست، بلکه یک محتوای دریافت‌شده است (نک: هوسرل، ۲۰۰۱، ۷). به عبارت دیگر، آگاهی یک حضور اولیه را انتظار می‌کشد یا پیش‌بینی می‌کند (پس‌یازی) و در مرحله بعد این پیش‌بینی با ظهور این حضور اولیه پر می‌شود، یا باز به سخن دیگر، محتوا توسط آن پیش‌بینی (یا انتظار) دریافت می‌شود. بنابراین هوسرل می‌گوید که «حاضرسازی اولیه همچنین انتظار پرشده است» (هوسرل، ۲۰۰۱، ۷). پس «مرحله اکنون نه تنها بر ظهور حضور سرآغازین دلالت دارد، بلکه پرشدگی پس‌یازی پیشین است» (میکالی، ۲۰۰۸، ۱۹۲). این به معنای از میان رفتن تقدم حاضرسازی و حضور نخستین است، زیرا هر حضور نخستینی مسبوق به یک پس‌یازی است که آن را انتظار می‌کشد، پس آن پس‌یازی بر حضور آغازین تقدم دارد.

هوسرل از یک پس‌یازی تهی سخن می‌گوید که در مرحله بعدی، حضور سرآغازین آن را پر می‌کند. بنابراین می‌توان گفت که در توالی جریان:

نخست یک انتظار تهی وجود دارد و سپس نقطه ادراک اولیه که خودش یک تجربه زیسته قصدی است. اما این [تجربه زیسته] نخست از طریق فرارسیدن حضورهای سرآغازین به مثابه محتوای پرشده در قصد تهی پیشین، که به این ترتیب به ادراک حاضرکننده سرآغازین تبدیل می‌شود، وارد جریان می‌گردد (هوسرل، ۲۰۰۱، ۴-۵).

هوسرل علاوه بر اینکه با توسل به پس‌یازی، تلقی جدیدی از حضور اولیه فراهم می‌آورد، در عین حال مفهوم پس‌یازی را بیشتر بسط می‌دهد و به نسبت آن با جریان آگاهی نیز می‌پردازد. درست همان‌گونه که در مورد بازسازی از قصدیت عمودی و افقی سخن گفته شد، اینجا هم می‌توان از این دو قصدیت در ارتباط با پس‌یازی سخن گفت. «پس‌یازی معطوف به نقطه در حال آمدن نیست، بلکه معطوف به رخداد در حال آمدن در کلیتش است، یا به عبارت دیگر، معطوف به افق رخداد است، افقی که مدام تغییر می‌کند. پس‌یازی مرحله بعدی همچنین شامل ارجاعی به مرحله‌ای که پس از آن می‌آید نیز هست» (میکالی، ۲۰۰۸، ۱۹۳). بنابراین معطوف‌شدگی پس‌یازی منحصر به نقطه و لحظه‌ای نیست که پس از آن در مرحله بعدی آگاهی ظهور خواهد کرد، بلکه به فراتر از این نقطه گذر می‌کند.

ورود داده سرآغازین، پس‌یازی پیشین معطوف‌شده به آن را منحصرأ با نظر به یک نقطه پر می‌کند. این داده تحت هیچ شرایطی نمی‌تواند کل رخدادی که پیوستار پس‌یازانه به سوی آن معطوف‌شده است را پر کند. از این رو هر مرحله اکنون از یک سو پرشدگی نقطه‌ای پس‌یازی پیشین است، و از دیگر سو افق تهی (میکالی، ۲۰۰۸، ۱۹۳).

این افق تهی معادلی برای آن چیزی است که در بازسازی به عنوان قصدیت افقی معرفی شد. یعنی در هر مرحله آگاهی ما یک حضور اولیه داریم که در واقع پرشدگی پس‌یازی قبلی است و در عین حال که پرشدگی پس‌یازی پیشین است، پس‌یازی مراحل بعدی نیز هست. بنابراین با یک قصدیت دوگانه سروکار داریم که از یک سو به ابژه اولیه معطوف است (قصدیت عمودی) و از دیگر سو به خود جریان آگاهی (قصدیت افقی) (نک: میکالی، ۲۰۰۸، ۱۹۳)؛ و به واسطه قصدیت اخیر مراحل آگاهی را به یکدیگر پیوند می‌دهد.

هوسرل تا اینجا توانسته است اهمیت نقش پس‌یازی را در شکل‌گیری آگاهی ما از زمان نشان دهد و وزن لازم را در کنار بازسازی، به این مؤلفه سازنده زمان آگاهی اعطا کند؛ اما هنوز پژوهش‌های او در دست‌نوشته‌های برناو واجد وجه مهم دیگری نیز هست و آن بررسی روابط متقابل میان بازسازی و پس‌یازی و درهم‌تیدگی آنهاست، وجهی که میکالی آن را کشف پیشروی هوسرل در این نوشته‌ها

^۱Urpräsenz/ primary presence

^۲ Micali, Stefano

می‌داند (نک: میکالی، ۲۰۰۸، ۱۹۵) و توجیه‌کننده وحدت ساختاری آگاهی است.

۳. نخستین نشانه‌های گذر از متافیزیک حضور

به نظر می‌رسد که تحلیل‌های هوسرل در باب زمان می‌تواند واجد گسستی بنیادین از کل تاریخ فلسفه باشد، به نحوی که جهت‌گیری‌های جدید برای فلسفه امکان‌پذیر می‌شود. این امر با جمع‌بندی مباحثی که تاکنون داشته‌ایم با وضوح بیشتری قابل درک است. اگر بخواهیم تمام بحث‌هایی که تاکنون دربارهٔ زمان داشته‌ایم را خلاصه کنیم، باید بگوییم که امری که زمان را تبدیل به یک مسئله می‌کند، غیاب است. بر طبق تلقی رایج، گذشته و آینده غایب هستند و در ادراک یا تجربهٔ یک شیء، امتداد آن شیء در گذشته و آینده ناموجود است و بنابراین ما آن را صرفاً در لحظهٔ اکنون که حاضر است درک می‌کنیم، حال آنکه برای ادراک شیء زمانی باید این امتدادها نیز برای ما حاضر باشند. بنابراین تمام سعی متفکرانی که دربارهٔ زمان اندیشیده بودند معطوف به این شد که با استفاده از تخیل، یادآوری و هر چیز دیگر، آن امر غایب را نیز برای ما حاضر کنند. به عبارت دیگر، حضور هستهٔ مرکزی و امر اصیلی است که بی‌واسطه درک می‌شود و باید تلاش کرد تا غیاب را نیز به نحوی به حضور درآورد. خودِ هوسرل نیز در تحلیل‌های نخستینی که از زمان داشت تقدم را به «ادراک اکنون» و «تأثر اولیه» داده بود و به این نحو برای او نیز حضور نقش خاستگاه و بنیاد را ایفا می‌کرد، اما در دست‌نوشته‌های برناو شاهد آشکار شدن وجهی بسیار پراهمیت برای فلسفه هستیم، و آن تقدم غیاب بر حضور است.

در اینجا حضور اولیه تقدم خود را از دست داده است و هر حضور اولیه‌ای در واقع پرشدن یک پس‌یازی است و از آن رو که پس‌یازی و باز‌یازی درهم‌تنیده‌اند، آن‌ها امر مقدم بر حضور هستند. بنابراین از نظر هوسرل «باز‌یازی‌ها و پس‌یازی‌ها در یکدیگر پُر می‌شوند و از این طریق حضورهای اولیه را تقویم می‌کنند» (میکالی، ۲۰۰۸، ۱۹۸). یا همان‌طور که هوسرل می‌گوید:

اکنون (یا به عبارت بهتر حاضرسازی اولیه) نقطهٔ حدی دو نوع عمل «حاضرکننده»، $\langle$ یعنی $\rangle$ نقطهٔ حدی باز‌یازی‌ها و پس‌یازی‌ها است (هوسرل، ۲۰۰۱، ۴).

میکالی این تغییر پارادایم و فاصله‌گیری از متافیزیک حضور که بعدها در هایدگر و دریدا تبدیل به رویکردی مهم می‌شود را به درستی چنین تشریح می‌کند:

این واقعیت که زمان حال دیگر نقطهٔ عزیمت نیست، بلکه نتیجهٔ تعدیل‌های پس‌یازانه و باز‌یازانه، یا به عبارت بهتر غیر-حاضر بودن است، به معنای یک تغییر پارادایم اساسی است. اگر اصولاً هدف متافیزیک آن است که گذشته و آینده را در پرتو زمان حال بفهمد، در اینجا دقیقاً ادعای برعکس شده و بنابراین یک زمان فهمی جدید آزاد از متافیزیک حضور ممکن است (میکالی، ۲۰۰۸، ۱۹۰-۱۹۱). کاملاً مشخص است که هوسرل با این تحلیل روابط میان امر حاضر و آنچه حاضر نیست را معکوس می‌کند (نک: میکالی، ۲۰۰۸، ۱۹۰) و این واژگون‌سازی نمی‌تواند امری بی‌اهمیت برای فلسفه تلقی شود، زیرا برای نخستین بار است که رویکرد فلسفه به تحلیل زمان تغییری سرنوشت‌ساز را تجربه می‌کند. اگر در گذشته غیاب آن چیزی بود که با ایجاد خلل در حضور، زمان را تبدیل به مسئله می‌کرد و باید به نحوی از شر آن خلاص می‌شدیم، اکنون خودِ امر غیرحاضر ممکن‌کنندهٔ امر حاضر شده است.

۴. حضور مطلق جریان آگاهی

در آموزهٔ جدیدی که هوسرل در دست‌نوشته‌های برناو ارائه می‌کند ما شاهد یک گشت قابل توجه هستیم، به نحوی که دیگر اولویت با

حاضر سازی اولیه یا امر حاضر نیست؛ اما آیا این سخن به معنای تقدم مطلق غیاب و نیستی بر حضور است؟ یعنی آیا بازیابی و پس‌یابی را می‌توانیم نوعی غیاب بدانیم؟ پاسخ منفی است. هوسرل ما را تا آستانه مواجهه با غیاب می‌برد، زیرا مواجهه با غیاب ابتدا مستلزم به پرسش کشیده شدن استیلاي حضور است؛ هوسرل با تحلیل خود ضربه مهلکی به این استیلا وارد می‌کند. از این رو هوسرل ما را تا آستانه این مواجهه می‌برد، اما مواجهه صورت نمی‌گیرد، زیرا کار او فاقد رادیکالیتۀ لازم برای اولویت دادن به غیاب است. او اگرچه توانست اولویت حضور اولیه را انکار کند، اما خود پس‌یابی و بازیابی را به نحوی صورت‌بندی کرد که حاکی از نوع دیگری از حضور بود. این پس‌یابی و بازیابی جریان آگاهی را به عنوان یک امر حاضر تقویم می‌کنند که هر حضور اولیه‌ای درون آن رخ می‌دهد. به عبارت دیگر، ما شاهد افق حاضری هستیم که از گذشته تا آینده کشیده شده است و حضور اولیه‌ای که اکنون دیگر مقدم نیست نیز در آن رخ می‌دهد. بنابراین هوسرل توانسته است تقدم حضور اولیه را مورد تردید قرار دهد، اما در عین حال بر حضوری دیگر تأکید کرده است و همان‌طور که میکالی گفته، تحلیل هوسرل تبدیل به بیان برجسته‌تری از متافیزیک حضور شده است (نک: میکالی، ۲۰۰۸، ۲۰۱).

از اینجا نقد مشهوری که به آموزه اخیر هوسرل درباره زمان شده است را نیز می‌توان بهتر درک کرد. در این آموزه، امر غیرمنتظره و جدید هیچ جایی ندارد، زیرا هر امری که ظاهر می‌شود واجد یک پس‌یابی در پشت‌سر خویش است و از این رو نمی‌تواند امری جدید محسوب شود. ممکن است استدلال شود که می‌توان پس‌یابی‌ای داشت که در مرحله بعد با آنچه پیش‌بینی کرده بود پر نمی‌شود، یعنی آن پیش‌بینی شکست می‌خورد و امر غیرقابل‌انتظاری ظاهر می‌شود؛ اما این استدلال هم نمی‌تواند کاملاً درست باشد، زیرا درست است که پس‌یابی معطوف شده به مرحله بعد با امر جدیدی پر شده است، اما علاوه بر این پس‌یابی، رشته‌ای از پس‌یابی‌های تهی را داریم که معطوف به آینده است و آن امر به اصطلاح جدید، در یک افق از قبل پیش‌بینی شده ظاهر می‌شود، پس ما با یک امر کاملاً جدید و غیرمنتظره سروکار نداریم، بلکه آن امر از جهاتی برای ما شناخته شده خواهد بود. در واقع «امر کاملاً غیرمنتظره تنها می‌تواند به مثابه غیرمنتظره بودن فهمیده شود، زیرا تنها در تناظر با یک پیش‌بینی اتفاق می‌افتد و بنابراین در افق انتظار ادغام شده است» (هلد، ۲۰۱۰، ۱۰۰). بنابراین می‌توان گفت که ما با حضور کاملی سروکار داریم که جایی برای هیچ امر جدید قبلاً غایبی باز نمی‌گذارد.

اینکه تأثیر سرآغازین به منزله انتظار پر شده تفسیر می‌شود و اینکه پس‌یابی و بازیابی در یکدیگر تنیده‌اند، از این طریق که بازیابی از یک سو هم پس‌یابی‌های تهی و هم پس‌یابی‌های پر شده را در دست حفظ می‌کند و پس‌یابی از دیگر سو پیوستار بازیازانه را در آینده طرح می‌افکند، در هر جهت امتداد مفرط قصدیت زمانی آشکار می‌شود. به نظر می‌رسد هیچ چیز از بافت همواره پیچیده‌ای که به نحو قصدی ساختار یافته است برکنار نیست و برای این امر غیر-حاضر رادیکال - آنچه به خودی خود هرگز حاضر نیست - فضای کمتری باز می‌گذارد (میکالی، ۲۰۰۸، ۲۰۱).

نتیجه‌گیری

مباحث گسترده هوسرل در باب زمان، که اینجا تنها به بخشی از آن پرداختیم، به نحو توأمان هم حاکی از پیشرفتی در پژوهش‌های مربوط به زمان است و هم به نحوی بازگشت به همان تلقی‌های پیشین. جنبه پراهمیت پژوهش هوسرل این بود که به نقش سوژه در شکل‌گیری زمان پی برد و بررسی‌های خود را تحت عنوان «زمان آگاهی درونی» معطوف به جنبه حلولی زمان کرد و سپس سعی کرد تا نشان دهد که زمان جهان، یعنی همان زمان آشنا برای ما که آن را با ساعت می‌سنجیم و توالی‌ای از اکنون‌هاست __ چگونه درون این زمان‌مندی حلولی تقویم می‌شود. خود زمان‌مندی درونی نیز دارای سطوحی است. به‌طور کلی در اعمال آگاهی (مثل ادراک) ابژه‌های زمانی متعالی تقویم می‌شوند، در سطحی بالاتر آگاهی‌ای است که خود این اعمال آگاهی و محتواهای آگاهی را در نظمی زمانی قرار

می‌دهد و بنابراین به‌نحو زمانی از آن‌ها آگاه می‌شود و درعین‌حال خودش را نیز تقویم می‌کند و به خودآگاهی می‌رسد. پس می‌توان گفت که هوسرل از یک سو زمان را سطح‌بندی کرد و از سوی دیگر سلسله‌مراتبی میان این سطوح برقرار کرد که در نهایی‌ترین سطح به آگاهی مطلق ختم شد، اما نتوانست توجیه مناسبی از بالاترین سطح داشته باشد و گویی برای پرهیز از پس‌روی نامحدود در سطوح زمان آگاهی، درنهایت قائل به یک آگاهی مطلق شد که دیگر زمانی نیست و حضور مطلق است. هوسرل در سیر اندیشه خود همواره از جانب این آگاهی مطلق که به‌درستی قابل توصیف نیست در تنگنا قرار می‌گرفت و در بحث زمان درنهایت نمی‌توانیم بفهمیم که آیا این آگاهی مطلق زمانی هست یا نیست و اگر هست به چه مفهومی زمانی است. درنهایت به نظر می‌رسد که هوسرل در این موضع وضعیت مرددی داشته است. او برای توضیح جریان آگاهی به مفهیمی متوسل شد که مربوط به سطوح تقویم‌شده در این آگاهی هستند و بنابراین با خلط مراتب، زمینه سردرگمی در پژوهش‌های خویش را فراهم آورد، درحالی‌که باید این سطح مطلق آگاهی به چنان شیوه‌ای توصیف می‌شد که اولیه و مقدم بودن آن و بنابراین پیش‌فرض نگرفتن هیچ فهم دیگری از زمان در آن مشهود باشد. این امر کل تحلیل‌های او درباره زمان را بر بنیادی که حداقل به لحاظ زمانی ناشناخته است، مبتنی می‌کند و از این رو نمی‌تواند توضیح کاملاً قابل قبولی از زمان ارائه کند.

می‌توان سیر تطور اندیشه هوسرل در باب زمان را به این نحو نیز توضیح داد که او در ابتدا با فهم رایجی از زمان مواجه بود که زمان را به‌عنوان توالی اکنون‌هایی می‌دانست که تنها یکی از آن‌ها در حال حاضر بالفعل است. این فهم اکنون‌محور از زمان مشکلاتی به همراه دارد، بنابراین هوسرل سعی کرد تا با بررسی زمان درونی بر این اکنون‌محوری یا حضورمحوری غلبه کند. از این رو او قائل به این شد که هر عمل ادراکی، ابژه‌های متعالی را نه‌تنها در نسبت با اکنون بالفعل حاضر - که توسط ادراک اکنون حاضر شده است - بلکه در نسبت با اکنون‌های نه‌دیگر حاضر به‌وسیله یادآوری و پیش‌بینی اولیه می‌فهمد. یعنی او تلاش کرد تا محوریت زمان حال را در این سطح از تحلیل مورد تردید قرار دهد؛ اما در اینجا هم ادراک اکنون - و بعدها تأثیر اولیه - بر یادآوری و پیش‌بینی اولیه تقدم دارد و از این رو همچنان حضورمحوری بر اندیشه او غلبه دارد. هوسرل اما باز هم در سطحی بالاتر، همان‌طور که در دست‌نوشته‌های برناو دیدیم، با ارجاع به بازیابی و پس‌بازی سعی کرد تا تقدم تأثیر اولیه - که بعداً حاضرسازی اولیه جای آن را گرفت - را نیز مورد تردید قرار دهد و یک گام دیگر از حضورمحوری فاصله بگیرد، اما درست در جایی که می‌توانست آخرین گام را برای گسست بنیادین از متافیزیک حضور بردارد، با قرار دادن بنیاد تمام تحلیل‌ها بر آگاهی مطلق، همه‌چیز را به آگاهی مطلق همواره حاضر تحویل کرد، درحالی‌که شاید با اندیشیدن به نحوه وجود خود این آگاهی می‌توانست آخرین گام را نیز بردارد، به‌نحوی که تمام تحقیقات او را به‌طور بنیادی متأثر سازد.

می‌توان گفت که در اندیشه‌های هوسرل نخستین نشانه‌های سست شدن پایه‌های متافیزیک حضور نمایان می‌شود و اخلاف او همچون هایدگر و دریدا در این مسیر قدم برمی‌دارند، اما خود او درنهایت نمی‌تواند از چارچوب حضورمحور متافیزیکی رهایی یابد و از این رو سهم او تنها راه‌گشایی بود. با او اولین نشانه‌های گذر از متافیزیک حضور خود را از طریق رد تقدم حضور اولیه نشان داد و از سوی دیگر ناتوانی آن در گذر از متافیزیک نشان داد که دقیقاً مشکل در فهم نحوه وجود آگاهی مطلق است، چرا که فهم خاص او از این آگاهی مطلق جنبه راهگشای تفکر او را بی‌اثر ساخت.

References

Bernet, R., Kern, I., & Marbach, E. (1996). *Edmund Husserl: Darstellung seines Denkens*. Felix Meiner Verlag.

- Brough, J. (2005). The Emergence of an Absolute Consciousness in Husserl's Early Writings on Time-Consciousness. In *Edmund Husserl: Critical assessments of leading philosophers*, pp. 273–298, Vol. 3, edited by R. Bernet, D. Welton, & G. Zavota, Routledge.
- Chisholm, R. M. (1981). Brentano's analysis of the consciousness of time. *Midwest Studies in Philosophy*, 6(1), 3–16.
- Dostal, R. J. (1993). Time and phenomenology in Husserl and Heidegger. In *The Cambridge companion to Heidegger*, pp. 141–169, edited by C. B. Guignon, Cambridge University Press.
- Held, K. (2010). Phenomenology of 'authentic time' in Husserl and Heidegger. In, *on time: New contributions to the Husserlian phenomenology of time*, pp. 91–114, edited by D. Lohmar & I. Yamaguchi, Springer.
- Husserl, E. (1966). *Husserliana, Band X: Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*, Edited by R. Boehm, Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (2001). *Husserliana, Band XXXIII: Die Bernauer Manuskripte über Zeitbewusstsein (1917/18)*. Springer Science+Business Dordrecht.
- Mensch, J. R. (2010). *Husserl's account of our Consciousness of Time*. Marquette University Press.
- Micali, S. (2008). *Überschüsse der Erfahrung: Grenzdimensionen des Ich nach Husserl*. Springer.